

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

БУРА ВІТАЛІНА ІГОРІВНА

УДК 336.025.13

РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯД ЗА СИСТЕМНО ВАЖЛИВИМИ
БАНКАМИ

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2019

Дисертацію є рукопис.

Робота виконана у Київському національному торговельно-економічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор економічних наук, професор
Шульга Наталія Петрівна,
Київський національний
торговельно-економічний університет,
завідувач кафедри банківської справи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Рекуненко Ігор Іванович,
Сумський державний університет,
професор кафедри фінансів, банківської справи
та страхування

доктор економічних наук, доцент
Жердецька Лілія Вікторівна,
Одеський національний економічний
університет,
доцент кафедри банківської справи

Захист відбудеться 26 квітня 2019 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.055.03 у Київському національному торговельно-економічному університеті за адресою: 02156, м. Київ,
вул. Кіото, 21, корпус Д, ауд. Д-221.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного торговельно-економічного університету за адресою: 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19.

Автореферат розісланий 25 березня 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. В. Кучер

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Світова фінансова криза 2007–2008 рр. продемонструвала залежність стану фінансового сектора та економіки країн від діяльності системно важливих банків, які характеризуються значними обсягами активів, високим рівнем взаємопов'язаності з іншими учасниками фінансового ринку та складністю проведених операцій. З метою уникнення дестабілізації фінансового ринку уряди різних країн змушені були надавати великим проблемним банкам суттєву фінансову допомогу, розмір якої інколи сягав сорока відсотків річного обсягу валового внутрішнього продукту. З огляду на це, реформа підходів до регулювання та нагляду за системно важливими банками після кризи стала одним із ключових завдань наглядових органів глобального та національного рівнів.

Пошук ефективного підходу до регулювання та нагляду за системно важливими банками України є також надзвичайно актуальним. Кризові явища у вітчизняній банківській системі, які розпочалися у 2008 р. та набули нового імпульсу в 2014–2015 рр., загострили проблему своєчасного виявлення загроз у діяльності цих банків, обмеження морального ризику та зниження їх негативного впливу на банківський сектор країни.

Серед досліджень, присвячених розкриттю концептуальних положень діяльності глобальних і національних системно важливих банків, методичних підходів до регулювання і нагляду за ними, варто відзначити праці таких зарубіжних вчених, як: С. Айвазян, Ф. Алексеров, Я. Анвар, І. Андрієвська, В. Ачарья, М. Бруннермієр, М. Дреманн, Д. Кауфман, Я. Кляйнов, В. Новікова, Г. Пенікас, П. Прат, М. Сеговіано, К. Сорамакі, Б. Табак, Н. Тарашев, Р. Фрестл, Х. Хуанг, Х. Чжоу.

Окремі аспекти регулювання системно важливими банками та визначення їх впливу на банківську систему країни досліджували вітчизняні вчені: Г. Бортников, Л. Жердецька, С. Колодізєва, В. Лавренюк, А. Мазаракі, В. Міщенко, Р. Набок, С. Науменкова, Г. Панасенко, К. Парипа, Д. Покідін, О. Примостка, І. Рекуненко, Н. Шульга.

Разом з тим, в умовах ризикоорієнтованого нагляду важливим є обґрунтування критеріїв та показників ідентифікації, вибору та інструментарію аналізу бізнес-моделей, напрямів врегулювання проблемної діяльності системно важливих банків без застосування коштів платників податків, структури і змістового наповнення плану відновлення їх життєздатності. Залишаються невирішеними питання стосовно забезпечення рівнонапружених конкурентних умов діяльності для всіх банків, включаючи державні, а також врахування впливу процесів концентрації й консолідації у банківському секторі на появу нових системно важливих банків. Зазначене свідчить про актуальність дисертаційної роботи та обумовило визначення її мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Київського національного торговельно-економічного університету: «Регулювання ринків фінансових послуг в контексті глобальної фінансової архітектури» (номер державної реєстрації 0115U000571) та «Інтеграція фінансового ринку України у світовий простір» (номер державної реєстрації 0118U000305), в межах яких автором надано пропозиції стосовно методичних зasad ідентифікації та удосконалення регулювання діяльності системно важливих банків України, а також аналізу життєздатності бізнес-моделей банків.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття теоретичних засад і удосконалення методологічних положень регулювання та нагляду за системно важливими банками України.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення таких завдань:

- розробити концептуальні засади наглядової поведінки центрального банку;
- розвинути класифікацію системно важливих банків;
- удосконалити методику ідентифікації системно важливих банків в Україні з урахуванням досвіду міжнародних інституцій;
- розвинути положення щодо регулювання та нагляду за системно важливими банками;
- удосконалити методичні засади кластеризації банків за бізнес-моделями;
- узагальнити наукові підходи до трактування поняття «системно важливий банк»;
- визначити сутність понять «регулювання діяльності системно важливих банків» та «нагляд за системно важливими банками» з точки зору інтегрального ризикоорієнтованого підходу;
- розробити структуру та визначити сутнісне наповнення плану відновлення діяльності системно важливих банків;
- обґрунтувати комплекс заходів щодо врегулювання проблемної діяльності системно важливих банків без залучення коштів державного бюджету.

Об'єктом дослідження є процес регулювання та нагляду за системно важливими банками.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні положення регулювання і нагляду за діяльністю системно важливих банків.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження базується на системному, історичному, статистичному та логічному підходах, що дало змогу реалізувати концептуальну єдність дослідження. Історичний, системний та структурний методи використано при розкритті ознак системно важливих банків. За допомогою порівняльного методу узагальнено і систематизовано зарубіжний досвід регулювання та нагляду за ними.

Історичний та логічний методи застосовано при дослідженні еволюції вимог Базельського комітету до діяльності системно важливих банків. Методи статистичної оцінки використано при аналізі ризиків цих банків та визначенні їх ролі у банківському секторі, ідентифікації типів бізнес-моделей банків України; графічний та побудови аналітичних таблиць – для наочного відображення результатів дослідження.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти Національного банку України з питань банківського регулювання і нагляду, статистичні дані Національного банку України щодо основних показників діяльності банків, дані фінансової звітності системно важливих банків України, документи Базельського комітету, нормативно-правові, інформаційні матеріали регулюючих і наглядових органів зарубіжних країн, відповідні монографії та наукові статті вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів. Автором здійснено комплексне дослідження регулювання та нагляду за системно важливими банками. Найбільш вагомі наукові результати дослідження полягають у такому:

вперше:

- розроблено концептуальні засади наглядової поведінки центрального банку, під якою запропоновано розуміти обґрунтування вибору мотиву його ситуативної поведінки залежно від економічних очікувань учасників ринку та сигналів ризиків, що надходять з національного і глобального економічного середовища; впровадження яких у наглядову практику відносно системно важливих банків забезпечить поглиблений аналіз життєздатності їх бізнес-моделей та прийняття дієвих превентивних регулятивних дій, спрямованих на недопущення банкрутства цих банків;

удосконалено:

- класифікацію системно важливих банків завдяки введенню нової ознаки – поточності, відповідно до якої запропоновано види системно важливих банків: визнані наглядовим органом як фактичні та потенційні, викремлення останніх в окрему групу обумовлено необхідністю поступового наближення їх діяльності до вимог, які висуваються до національних системно важливих банків;

- методику ідентифікації національних системно важливих банків, зокрема, уточнено критерії, показники та порогове значення системної важливості з позиції сучасного зарубіжного досвіду, що сприятиме її наближенню до міжнародних стандартів;

- положення щодо регулювання та нагляду за системно важливими банками за рахунок гармонійного поєднання ризикоорієнтованого регулювання і нагляду з антимонопольним регулюванням, яке посилює вимоги до визнання становища банку на ринку монопольним та активізує конкуренцію між банками;

– методичні засади класифікації банків за бізнес-моделями, які, крім традиційних їх типів, передбачають виокремлення нових – корпоративні з диференційованим та міжбанківським фондуванням, інвестиційні з розрібним фондуванням, що поглиблює сутнісне розуміння та розширює спектр бізнес-моделей банків в умовах трансформаційної економіки;

дістало подальшого розвитку:

– поняття «системно важливий банк», яке запропоновано розглядати з огляду на причини, передумови та наслідки, що дає змогу виокремити особливості регулювання та нагляду за таким банком;

– поняття «регулювання системно важливих банків» і «нагляд за системно важливими банками» згідно з інтегральним ризикоорієнтованим підходом, який здійснюється як за банківською системою в цілому, так і окремими системно важливими банками, що виступають носіями системного ризику;

– структура та сутнісне наповнення плану відновлення діяльності системно важливих банків країни, формування якого спрямоване на зміцнення їх стійкості та довготривале успішне функціонування на ринку;

– комплекс заходів щодо врегулювання неплатоспроможності системно важливих банків, впровадження яких сприятиме зменшенню навантаження на державний бюджет та підвищенню відповідальності акціонерів за підтримку їх фінансової стійкості та надійності.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи, що розкривають сутність та напрями вдосконалення регулювання та нагляду за діяльністю системно важливих банків, мають практичне значення у підвищенні стресостійкості банківської системи до фінансової кризи.

Основні висновки та результати дисертаційного дослідження використано Асоціацією українських банків у частині рекомендацій стосовно обмеження системної важливості банків, методики ідентифікації потенційних системно важливих банків, визначення змісту та сутнісного наповнення плану відновлення їх діяльності (довідка від 12.04.2018 № 5), Національною асоціацією банків України стосовно виокремлення типів бізнес-моделей банків України та методичного підходу до аналізу їх життєздатності (довідка від 12.04.2018 № 4601-12/04).

Положення дисертаційної роботи використано в освітньому процесі Київського національного торговельно-економічного університету при викладанні дисципліни «Управління банківськими ризиками» (довідка від 22.03.2018 № 832/24).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті основних зasad регулювання та нагляду за діяльністю системно важливих банків. Наукові результати та висновки, що виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методологічні положення дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: «Фінанси, бухгалтерський облік та підприємництво: національні особливості та світові тенденції» (м. Київ, 2016 р.), «Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України» (м. Київ, 2016 р.), «Актуальні напрями забезпечення ефективності економіки країни» (м. Запоріжжя, 2016 р.), «Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки» (м. Одеса, 2016 р.), «Розвиток фінансово-економічного становища на різних рівнях управління: підприємство, регіон, держава» (м. Дніпро, 2017 р.), «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (м. Київ, 2017 р.), «Актуальні проблеми економіки та менеджменту» (м. Запоріжжя, 2017 р.), «Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи» (м. Київ, 2017 р.), «Актуальні проблеми економіки та менеджменту» (м. Запоріжжя, 2018 р.), «Модернізація фінансово-кредитної системи» (м. Київ, 2018 р.), «Фінансова система України в умовах економічних перетворень» (м. Київ, 2018 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 19 наукових праць, у тому числі одна колективна монографія та 7 статей у наукових фахових виданнях, загальним обсягом 8,4 друк. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 260 сторінок, основний зміст роботи викладено на 164 сторінках. Дисертація містить 16 таблиць, 33 рисунки, 24 додатки, список використаних джерел включає 248 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі дисертаційної роботи розкрито актуальність теми дослідження, сформовано мету та завдання, визначено предмет та об'єкт, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі «Теоретичні положення регулювання та нагляду за системно важливими банками» визначено сутність поняття «системно важливий банк», досліджено методичні підходи до ідентифікації, розглянуто стандарти регулювання та нагляду за їх діяльністю, удосконалено положення щодо регулювання та нагляду за системно важливими банками.

Поняття системно важливого банку запропоновано розглядати з огляду на причини, передумови та наслідки. Відповідно до зазначеного, системно важливим банком визначається банк, який, володіючи комплексом характеристик: розміром, взаємопов'язаністю, взаємозалежністю, складністю, з урахуванням дії ризиків внутрішнього та зовнішнього середовищ, має потенційну можливість генерувати системний ризик, тим самим негативно

впливаючи на стабільність фінансової системи та реального сектора економіки. Такий підхід до розуміння сутності системно важливого банку дозволяє виокремити основні його особливості та акцентувати увагу на напрямах регулювання та нагляду за ним.

На основі дослідження сутності системно важливого банку, крім таких традиційних ознак, як форма власності, частка іноземного капіталу, спеціалізація, територіальна охопленість, рівень системної важливості, запропоновано нову – поточність. Відповідно до останньої виокремлено види цих банків: визнані наглядовим органом як фактичні та потенційні системно важливі банки. Потенційним системно важливим є банк, який за рахунок наближення своєї діяльності до рівня системної важливості та прогнозованого її зростання має потенціал отримати статус системно важливої установи глобального або національного рівнів у майбутньому. До таких банків мають висуватися регуляторні вимоги щодо максимального наближення показників до рівня, передбаченого для системно важливих установ. У момент набуття потенційним системно важливим банком статусу системно важливого він повинен відповісти встановленим вимогам. При переході банків до групи потенційних наглядовий орган має посилити моніторинг показників їх діяльності аналогічно до системно важливих установ, а заходи впливу застосовувати лише з моменту отримання статусу системно важливих.

З точки зору інтегрального ризикоорієнтованого підходу регулювання та нагляд за системно важливими банками охоплює такі напрями: за окремими установами та банківською системою загалом. Регулювання системно важливих банків пропонується тлумачити як сукупність дій уповноважених органів щодо розробки та впровадження нормативно-правових актів, відповідно до яких здійснюється ідентифікація цих банків та встановлюються додаткові підвищені вимоги до їх діяльності для попередження виникнення системного ризику. Нагляд за системно важливими банками визначається як постійний моніторинг наглядових органів за діяльністю цих банків, у процесі якого ідентифікуються проблеми та розробляються превентивні заходи з метою попередження системних дисбалансів та зниження втрат, пов'язаних з їх фінансовою нестабільністю без залучення коштів платників податків.

Регулювання та нагляд за системно важливими банками умовно можна поділити на п'ять етапів: на першому – визначаються органи регулювання та нагляду з відповідним поділом їх повноважень, розробляється та затверджується методика ідентифікації банків; на другому – затверджується перелік системно важливих банків на щорічній основі; на третьому – банки розподіляються по групах за рівнем системної важливості та формуються особливі регулятивні вимоги; на четвертому – впроваджується інтенсивний нагляд за діяльністю банків з використанням різноманітних інструментів; на п'ятому – наглядовим органом надаються висновки, рекомендації та за необхідності встановлюються індивідуальні

вимоги до системно важливих банків щодо застосування керівництвом заходів протидії його ризикам. За недотримання системно важливими банками регулятивних вимог доречно обмежити виплати дивідендів їх акціонерам та посилити інтенсивність нагляду.

Розроблені та імплементовані у законодавство більшості країн світу міжнародні стандарти регулювання та нагляду спрямовані насамперед на формування у системно важливих банках достатнього обсягу капіталу з метою покриття збитків та упорядкованого вирішення їх проблем без залучення коштів державного бюджету. Разом з тим, ці стандарти не враховують обмеження ризику та розміру цих банків. У зв'язку з цим удосконалено положення щодо регулювання та нагляду за системно важливими банками, основними його компонентами визначено антимонопольне та ризикоорієнтоване регулювання, а також нагляд. Запропоновано підвищити вимоги щодо визнання становища банку на ринку монопольним в Україні шляхом зменшення відсоткового показника частки одного банку з 30% до 20%, трьох банків – з 50% до 35%, п'яти банків – з 70% до 50%. Підвищення вимог до визнання становища банку на ринку монопольним має бути першим кроком у процесі їх регулювання, що надасть можливість не допустити виникнення нових та зменшити вплив на ринок уже існуючих системно важливих банків.

Дослідження наукових поглядів на класифікацію методичних підходів до ідентифікації системно важливих банків дали змогу визначити, що найбільш прийнятним є їх поділ на три групи: індикаторний, математичні моделі та комбінований, який враховує два попередніх. Обґрунтовано, що наразі для України найбільш вдалим є індикаторний підхід, який застосовується у більшості країн світу. Особливість цього підходу полягає в доступності інформації, простоті розрахунків та врахуванні наглядового судження.

Відповідно до рекомендацій Базельського комітету національні регулятори, в тому числі Національний банк України (НБУ), розробили національні методики ідентифікації системно важливих банків, враховуючи специфіку функціонування вітчизняної банківської системи. Встановлено, що врахування передбаченого методикою НБУ специфічного критерію системної важливості – напрям діяльності є недоречним. У межах цього критерію застосовується показник, що характеризує частку кредитів банку в кредитному портфелі банківської системи України, які надані суб'єктам господарювання в галузях промисловості, сільського господарства та будівництва. У процесі дослідження виявлено інші її недоліки: надвисока вага критерію розміру (70%); неврахування критеріїв складності та взаємозамінності, а також наглядового судження; не обґрунтовано порогове значення системної важливості; недостатній рівень транспарентності процесу ідентифікації цих банків; не визначено параметри розподілу системно важливих банків за групами системної важливості. Зазначені прогалини обумовлюють необхідність удосконалення

існуючої методики Національного банку України щодо ідентифікації системно важливих банків з урахуванням передового зарубіжного досвіду та рекомендацій міжнародних наглядових органів.

Другий розділ «Діагностика стану та регулювання системно важливих банків України» присвячено дослідженню ролі та місця системно важливих банків у банківському секторі країни, ризиків, які призводять до проблемної діяльності цих банків та наслідків її прояву для приватного і державного секторів економіки.

Виникнення системно важливих банків тісно пов'язано з процесами концентрації й консолідації у банківському секторі й одночасно є їх наслідком. Значне підвищення рівня концентрації банківського ринку України, за індексом Херфіндаля-Хіршмана протягом останніх трьох років – з 565 до 1150 пунктів, суттєво впливає на посилення ролі системно важливих банків у банківському секторі та можливу появу нових. З переходом Приватбанку – найбільшого банку України – у державну власність чітко прослідковується тенденція до монополізації державою основних сегментів банківського ринку, адже нині держава контролює більш ніж половину загального банківського ринку, 54,3% депозитного та 40,3% кредитного ринків.

Проблема державної монополізації посилюється у зв'язку зі значними державними витратами на докапіталізацію системно важливих банків за рахунок додаткової емісії акцій банків з наступним їх обміном на облігації внутрішньої державної позики з фіксованою ставкою дохідності. Так, лише за 2014–2017 рр. держава витратила на поповнення власного капіталу Приватбанку – 155,3 млрд грн, Ощадбанку – 25,5 млрд грн та Укрексімбанку – 22 млрд грн. Крім того, тільки у випадку націоналізованого Приватбанку державі по випущених 15-річних облігаціях внутрішньої державної позики щороку потрібно буде сплачувати по 8 млрд грн.

Системно важливі банки неоднозначно впливають на банківську систему України. З одного боку, вони посідають центральне місце у банківському секторі країни за обсягами своєї діяльності, оскільки володіють майже половиною активів та зобов'язань банків України, концентрують значний потенціал для подальшого розвитку банківського сектора, сприяють розвитку економіки, створенню нових робочих місць та формуванню довіри населення до банків (табл. 1). З іншого боку, значні обсяги діяльності цих банків провокують проблеми у забезпеченні економічної конкуренції та стабільноті банківської системи, що виявляється передусім у монополізації ними певних сегментів банківського ринку, генерації морального ризику та значному фінансовому тиску на державний бюджет країни.

Проведене дослідження продемонструвало, що потенціал системно важливих банків може бути використаний для вирішення перспективних завдань, які визначені Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 року та Основними засадами грошово-кредитної

політики, зокрема стосовно зниження рівня готівки та зменшення готівкових операцій із іноземною валютою, оскільки ці банки здатні забезпечити повноту охоплення доступу населення до здійснення безготівкових операцій через розгалужену систему відділень, банкоматів, торговельних терміналів та розвивати платіжну інфраструктуру.

Таблиця 1
**Частка системно важливих банків у показниках діяльності банків України
станом на 01.01.2019 р., %**

Показник	Приватбанк	Ощадбанк	Укрексімбанк	Разом по системно важливих банках
Активи	27,48	15,22	12,14	54,84
Зобов'язання	20,79	16,58	12,71	50,08
Власний капітал	20,21	11,84	5,49	37,54
Залучені кошти від клієнтів	23,40	15,76	8,32	47,48
Залучені кошти від фізичних осіб	34,86	18,63	5,15	58,64
Кредити з урахуванням резервів	8,83	11,47	12,31	32,61
Емтовані активні картки	55,27	16,64	0,90	72,81
Кількість платіжних терміналів	58,56	17,24	1,01	76,81
Кількість банкоматів	38,87	16,96	3,26	59,09

Вплив системно важливих банків на банківський сектор країни у кризові періоди безпосередньо виражається у гострій потребі в ліквідних коштах, неможливість задоволення якої часто призводить до їх визнання неплатоспроможними. При цьому обсяги негативного впливу системно важливих банків, як правило, у рази поступаються наслідкам при віднесені йх до категорії неплатоспроможних.

Для підтримання ліквідності й недопущення втрати платоспроможності, забезпечення виконання розрахункової функції системно важливим банкам України надавалися значні суми рефінансування, які в окремих випадках становили 20–56% від загального обсягу кредитів, отриманих банками України від регулятора. Протягом 2014 р. сім системно важливих банків сконцентрували 52% усіх кредитів НБУ терміном понад 30 днів. Лідером за інтенсивністю кредитної підтримки з боку регулятора у 2014 р. був Ощадбанк, обсяг отриманих кредитів рефінансування склав близько третини його зобов'язань. У 2015 р. Приватбанком залучено 56% загального обсягу кредитів НБУ.

У випадку визнання банку неплатоспроможним обсяг втрат державного та приватного секторів залежить від подальшого рішення наглядового органу та власників системно важливих банків, яке має декілька альтернатив: продаж інвестору, націоналізація або ліквідація. Факт визнання системно важливого банку неплатоспроможним спричиняє

паніку та втрату довіри до банківської системи, насамперед, серед населення. При цьому, у випадках продажу інвестору та націоналізації панічні настрої, як правило, незначні порівняно з ліквідацією банків системної важливості.

У разі ліквідації системно важливих банків суспільство зазнає суттєвих втрат. Так, у випадку ліквідації Дельта банку, окрім фінансування виплат щодо повернення вкладів фізичних осіб у межах до 200 тис грн – 15,5 млрд грн, держава також понесла витрати щодо втрачених коштів на рахунках державних компаній – близько 8,4 млрд грн та неповерненого обсягу рефінансування Національного банку – 9,3 млрд грн. Низька якість активів не сприяла значним надходженням до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – за період від 1 жовтня 2015 року до 1 січня 2018 року обсяг надходжень за активами Дельта банку, включаючи надходження від погашення заборгованості за кредитами, реалізації майна тощо, склав лише 6,4 млрд грн або 14,6% від загальних активів банку.

У ході дослідження виявлено, що в результаті неефективного менеджменту та несвоєчасного прийняття рішень зі сторони регулятора в кінцевому рахунку страждають платники податків. Основними причинами втрати ліквідності та/або платоспроможності визначено накопичення кредитного, ліквідності та валютного ризиків, які генеруються системно важливими банками, та ризику регулятора. Останній ризик реалізується на рівні банківської системи та передбачає ймовірність негативного впливу на неї неефективної монетарної політики, а також недосконалого банківського регулювання та нагляду.

Відсутність посиленого регулювання та нагляду за діяльністю системно важливих банків, несвоєчасність прийняття дій з боку регулятора спричинили низку проблем у банківському середовищі. Зокрема, можливість штучного завищення банками якості активів, фальсифікації даних фінансової звітності, виведення капіталу за межі країни привели до суттевого знецінення активів банків та значних втрат коштів державного бюджету. Ці проблеми загострюються через високий рівень ризиків системно важливих банків, низьку якість їх активів, збитковість, недостатній рівень капіталізації, низьку операційну ефективність діяльності тощо.

Позитивний ефект від функціонування системно важливих банків можливий лише за умови ефективного банківського регулювання та нагляду, а також обмеження та постійного моніторингу ризиків банку, вжиття превентивних заходів та мінімізації можливого негативного впливу на фінансовий сектор.

У третьому розділі «Удосконалення регулювання та нагляду за системно важливими банками в Україні» розроблено рекомендацій щодо вдосконалення регулювання та нагляду за системно важливими банками України з урахуванням міжнародного досвіду та особливостей розвитку вітчизняного банківського сектора.

Міжнародний досвід свідчить, що національні органи нагляду мають у своєму розпорядженні значний спектр інструментів для посилення регулювання та нагляду за діяльністю системно важливих банків. З огляду на це, перспективними напрямами вдосконалення вітчизняної практики регулювання та нагляду за системно важливими банками визначено: проведення стрес-тестування не лише кредитного ризику, але й ризиків валутного, процентного та ліквідності, здійснення аналізу бізнес-моделей банків, запровадження ризикоорієнтованого підходу до оздоровлення та врегулювання неплатоспроможності цих банків, інтенсивний нагляд за їх діяльністю.

За результатами дослідження доведено необхідність переходу України від консервативного регулювання та нагляду за системно важливими банками до прогресивного; від абсолютної системної важливості банків до умовної. Це можливо здійснити лише за таких умов: відмови держави від повної гарантії депозитів державних банків; проведення реструктуризації кредитного портфеля системно важливих банків шляхом створення державної компанії з управління проблемними активами; часткової або повної приватизації державних банків. Визначені першочергові заходи разом із застосуванням інструментарію посиленого регулювання та нагляду за системно важливими банками дозволять мінімізувати моральний ризик та врегулювати їх проблемну діяльність за рахунок коштів не платників податків, а акціонерів і кредиторів відповідно до загальносвітової практики.

Розроблено рекомендації щодо вдосконалення вітчизняної методики ідентифікації системно важливих банків, які стосуються: вибору показників та критеріїв системної важливості; встановлення порогового значення показника системної важливості на основі методів кластеризації з урахуванням «коридору» системної важливості на рівні 700–800 базисних пунктів; ідентифікації потенційних системно важливих банків; публікації «Щорічного огляду визначення системно важливих банків» для забезпечення прозорості цього процесу. На основі запропонованої методики ідентифікації визначено потенційні системно важливі банки: Альфа банк, Укросцбанк, Сбербанк, Укргазбанк та Райффайзен банк Аваль.

З огляду на світові тенденції розвитку банківського регулювання, а також необхідність посилення інтенсивності нагляду за діяльністю системно важливих банків розроблено методику аналізу бізнес-моделей, що включає три фази: перша – ідентифікація типів бізнес-моделей, друга – порівняння результатів діяльності банків у межах кожного типу бізнес-моделі, третя – поглиблений аналіз життєздатності бізнес-моделей фактичних і потенційних системно важливих банків.

Використовуючи методи кластеризації – k -середніх та Уорда виявлено основні типи бізнес-моделей банків України, а саме: корпоративні, роздрібні, корпоративні з диференційованим фондуванням, корпоративні з

міжбанківським фондуванням, інвестиційні з роздрібним фондуванням та універсальні. Вибіркова сукупність включає 32 банки та визначається як репрезентативна, оскільки в сумі вони акумулюють близько 90% активів, зобов'язань та капіталу банківської системи України.

Для порівняння результатів діяльності банків у межах кожного типу бізнес-моделей запропоновано використовувати такі критерії, як ризиковість та результативність.

У межах останньої фази аналізу бізнес-моделей було розроблено теоретичну конструкцію поглибленого аналізу бізнес-моделей системно важливих банків з урахуванням концептуальних засад наглядової політики центрального банку. Введення поняття наглядової поведінки центрального банку пов'язано із необхідністю та практичною реалізацією принципу пропорційності банківського нагляду та як результат посилення його інтенсивності стосовно системно важливих банків. Під поняттям наглядової поведінки центрального банку розуміється обґрунтування вибору мотиву його ситуативної поведінки з урахуванням економічних очікувань учасників (агентів) ринку та сигналів ризиків, що надходять з національного і глобального економічного середовища.

Базуючись на розроблених концептуальних засадах наглядової поведінки центрального банку, запропоновано аналіз життєздатності бізнес-моделей системно важливих здійснювати за такими етапами: визначення профільних бізнес-напрямів; аналіз поточної бізнес-моделі; аналіз стратегії розвитку; визначення основних ризик-факторів життєздатності бізнес-моделі; формування висновку про життєздатність бізнес-моделі; подальший моніторинг ризику бізнес-моделі банку. Результатом аналізу життєздатності бізнес-моделей системно важливих банків є визначення цільової спрямованості, інтенсивності та глибини подальшого нагляду за діяльністю банків залежно від рівня ризику їх бізнес-моделей.

Поглиблений аналіз бізнес-моделей системно важливих банків ґрунтуються на обробці значного спектра інформації, зокрема якісного характеру, що потребує більш інтенсивного нагляду та значних ресурсів з боку наглядових органів. Саме з цією метою запропоновано принципово змінити підхід до діяльності кураторів системно важливих банків та визначено основні вимоги до функціонування цього інституту. У ході апробації цієї методики зроблено висновок про нежиттєздатність поточних бізнес-моделей системно важливих банків. У зв'язку з чим розроблено перспективні бізнес-напрями з метою підвищення результативності їх діяльності з урахуванням рівня ризику.

Передбачається, що банки, в тому числі системно важливі, час від часу будуть опинятися в стресових ситуаціях, а відтак, для мінімізації їх негативного впливу на фінансовий сектор потрібно вдосконалити форми взаємодії наглядових органів із проблемними банками. З огляду на це, рекомендовано впровадити в практичну діяльність плани відновлення

життєздатності системно важливих банків, а також здійснити поступовий перехід до їх оздоровлення без залучення коштів платників податків.

Доцільним є формування плану відновлення діяльності системно важливих банків України за такою структурою: огляд інформації про банк; характеристика варіантів відновлення його діяльності; визначення індикаторів ранньої діагностики кризових явищ у банківській діяльності; тестування стрес-сценаріїв; оцінка потенціалу до відновлення банківської діяльності; порядок перегляду та редагування плану. Розробка цього плану сприятиме підвищенню стійкості та зменшенню вразливості системно важливих банків до стресових ситуацій, оперативності та ефективності прийняття управлінських рішень, а у разі необхідності – поступовому його виходу з ринку з найменшими втратами для платників податків, вкладників і кредиторів.

Перехід країни до санациї банків за рахунок коштів акціонерів та кредиторів можливий лише у випадку забезпечення таких змін: суттевого підвищення обсягу гарантованої суми вкладів; забезпечення гарантування вкладів не лише фізичних осіб, а й фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб; підвищення контролю з боку Національного банку України за операціями з пов'язаними особами та виведенням коштів з банку за кордон; встановлення чітких вимог щодо порядку конвертації зобов'язань у капітал банку; обмеження участі держави в порятунку банку; підвищення транспарентності його діяльності.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретичних та практичних питань регулювання та нагляду за системно важливими банками зроблено такі висновки:

1. Системно важливим банком є банк, який, володіючи комплексом характеристик: розміром, взаємопов'язаністю, взаємозалежністю, складністю, з урахуванням дії ризиків внутрішнього та зовнішнього середовищ має потенційну можливість генерувати системний ризик, тим самим негативно впливаючи на стабільність фінансової системи та реального сектора економіки. Цей підхід до розуміння сутності системно важливого банку дозволяє виокремити основні особливості його діяльності, регулювання та нагляду за ним.

2. За класифікаційною ознакою поточність визначаються такі види системно важливих банків: фактичні та потенційні. Потенційним системно важливим є банк, який за рахунок наближення своєї діяльності до рівня системної важливості та прогнозованого її зростання має потенціал отримати статус системно важливого банку глобального або національного рівнів у майбутньому. При переході банків до групи потенційних наглядовий орган має посилити моніторинг показників їх діяльності аналогічно до системно важливих установ, а заходи впливу застосовувати лише з моменту отримання статусу системно важливих.

3. Під регулюванням системно важливих банків розуміється сукупність дій уповноважених органів щодо розробки та впровадження нормативно-правових актів, відповідно до яких здійснюється ідентифікація системно важливих банків та встановлюються додаткові підвищені вимоги до їх діяльності для попередження виникнення системного ризику. Нагляд за системно важливими банками визначається як постійний моніторинг наглядових органів за діяльністю системно важливих банків, у процесі якого ідентифікуються проблеми та розробляються превентивні заходи з метою попередження системних дисбалансів та зниження втрат, пов'язаних з фінансовою нестабільністю цих банків без залучення коштів платників податків.

4. Регулювання системно важливих банків передбачає необхідність застосування інструментів не лише стосовно обмеження системної важливості, але й їх розміру за рахунок підвищених вимог до визнання становища цих банків на ринку монопольним. Такий підхід надасть можливість не допустити виникнення нових та зменшити вплив вже існуючих системно важливих банків, а також сприятиме підвищенню рівня конкуренції на вітчизняному банківському ринку. Процес регулювання та нагляду за системно важливими банками передбачає організаційні заходи; ідентифікацію переліку цих банків; застосування до них підвищених вимог залежно від рівня системної важливості; здійснення інтенсивного нагляду та, за необхідності, встановлення до них індивідуальних вимог.

5. Діяльність системно важливих банків сприяє розвитку економіки, створенню нових робочих місць та формуванню довіри населення до банківського сектора, з одного боку, а з іншого – може привести до системного ризику, який дестабілізує фінансовий сектор. З огляду на це, основним завданням регулюючих органів є розробка системи превентивних заходів для мінімізації втрат зацікавлених осіб унаслідок проблемної діяльності системно важливих банків. Першочерговими заходами, що сприятимуть обмеженню морального ризику та переходу України від консервативного регулювання та нагляду за системно важливими банками до прогресивного, є такі: відмова держави від повної гарантії депозитів державних банків; проведення реструктуризації кредитного портфеля цих банків шляхом створення державної компанії з управління проблемними активами; часткова або повна приватизація державних банків.

6. Ідентифікація системно важливих банків є важливим етапом їх подальшого регулювання та нагляду. Наразі регулюючими органами більшості країн світу з цією метою використовується індикаторний підхід, основи застосування якого розроблені міжнародними інституціями. За результатами дослідження визначено основні напрями вдосконалення вітчизняної методики, до яких віднесено: розширення показників та критеріїв системної важливості; встановлення порогового значення показника системної важливості; необхідність врахування наглядового судження; ідентифікація потенційних системно важливих банків та підвищення транспарентності цього процесу.

7. Здійснення кластеризації на основі критеріїв: тип клієнтів та спектр послуг і операцій банків із застосуванням статистичних методів кластеризації – k -середніх та Уорда дало змогу виявити, крім традиційних типів бізнес-моделей, нові – корпоративні з диференціюванням та міжбанківським фондуванням, інвестиційні з роздрібним фондуванням. Запропонований підхід поглиблює сутнісне розуміння та розширює спектр бізнес-моделей банків з урахуванням особливостей функціонування банківської системи України.

8. Під наглядовою поведінкою центрального банку слід розуміти обґрунтування вибору мотиву його ситуативної поведінки з урахуванням економічних очікувань учасників (агентів) ринку та сигналів ризиків, що надходять з національного і глобального економічного середовища. На основі розроблених концептуальних зasad наглядової поведінки центрального банку запропоновано аналіз життєздатності бізнес-моделей системно важливих здійснювати за такими етапами: визначення профільних бізнес-напрямів; аналіз поточної бізнес-моделі; аналіз стратегії розвитку; визначення основних ризик-факторів життєздатності бізнес-моделі; формування висновку про життєздатність бізнес-моделі; подальший моніторинг ризику бізнес-моделі банку. Результатом аналізу життєздатності бізнес-моделей системно важливих банків є визначення цільової спрямованості, інтенсивності та глибини подальшого нагляду за діяльністю банків залежно від рівня ризику їх бізнес-моделей. Запропонований підхід сприятиме поглибленню аналізу життєздатності бізнес-моделей системно важливих банків та прийняттю дієвих превентивних регулятивних дій, спрямованих на недопущення банкрутства цих банків.

9. Перехід країни до санації банків за рахунок коштів акціонерів і кредиторів є можливим лише за умови суттєвого підвищення обсягу гарантованої суми вкладів, забезпечення гарантування вкладів не лише фізичних осіб, а й фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, посилення дієвості контролю з боку Національного банку України за операціями з пов'язаними особами та недопущення виведення коштів з банків за кордон, встановлення чітких вимог щодо порядку конвертації зобов'язань у капітал банку, обмеження участі держави у порятунку банків та підвищення транспарентності їх діяльності.

10. План відновлення діяльності системно важливих банків України запропоновано формувати за такою структурою: огляд інформації про банк, характеристика варіантів відновлення його діяльності, визначення індикаторів застосування плану, тестування стрес-сценаріїв, оцінка потенціалу до відновлення банківської діяльності, порядок перегляду та коректування плану. Розробка цього плану сприятиме підвищенню стійкості системно важливих банків, зменшенню їх вразливості до стресових ситуацій, прискоренню швидкості та підвищенню ефективності прийняття управлінських щодо врегулювання проблемної діяльності з найменшими втратами для всіх зацікавлених осіб.

СПИСОК ОПУБЛКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографії, розділи у колективних працях:

1. Бура В. І. Інтегрована система управління ризиками банку : монографія / за заг. ред. Н. П. Шульги. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 440 с. Розд. 4. Інтегроване управління ризиками системно важливих банків. С. 219–266. (2,5 друк. арк.)

у наукових фахових виданнях:

2. Бура В. І. Науковий феномен системно важливого банку. *Економіка та суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 375–381. (0,5 друк. арк.)
3. Бура В. І. Системно важливі банки: регулювання та нагляд. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 6 (110). С. 92–103. (0,8 друк. арк.)
4. Бура В. І. Системно важливі банки у розвитку економіки України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 4 (114). С. 114–124. (0,7 друк. арк.)
5. Бура В. І. Вплив системно важливих банків на банківський сектор України. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Економіка. 2017. Том 22. Вип. 5(58). С. 163–167. (0,4 друк. арк.)
6. Бура В. І. Формування плану відновлення життєдіяльності системно важливих банків України. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 6 (12). Ч.2. С. 57–61. (0,4 друк. арк.)
7. Бура В. І. Регулювання та нагляд за системно важливими банками. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 29. С. 91–94. (0,4 друк. арк.)
8. Бура В. І. Ідентифікації системно важливих банків: напрями вдосконалення вітчизняної методики. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 26. Ч. 2. С. 88–92. (0,3 друк. арк.)

в інших виданнях:

9. Бура В. І. Методичні засади ідентифікації системно важливих банків в європейських країнах. *Фінанси, бухгалтерський облік та підприємництво: національні особливості та світові тенденції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 березня 2016 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2016. С. 59–61. (0,2 друк. арк.)
10. Бура В. І. Національні системно важливі банки: світовий досвід та вітчизняна практика ідентифікації. *Актуальні напрями забезпечення ефективності економіки країни* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 8–9 квітня 2016 р.). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2016. Ч. 2. С. 44–47. (0,2 друк. арк.)

11. Бура В. І. Критерії визначення глобальних системно важливих банків. *Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 квітня 2016 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. С. 190–192. (0,2 друк. арк.)
12. Бура В. І. Системно важливі банки – носії кризогенних ситуацій. *Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15–16 квітня 2016 р.). Одеса : ОНЕУ, 2016. С. 42–44. (0,2 друк. арк.)
13. Бура В. І. Напрями впливу неплатоспроможності системно важливого банку на банківський сектор. *Розвиток фінансово-економічного становища на різних рівнях управління: підприємство, регіон, держава* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 24–25 березня 2017 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2017. С. 88–91. (0,2 друк. арк.)
14. Бура В. І. Рефінансування системно важливих банків. *Фінансова політика як складова економічного розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12–13 квітня 2017 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. С. 181–183. (0,2 друк. арк.)
15. Бура В. І. Активізація процесів концентрації та консолідації як передумова до появи системно важливих банків. *Актуальні проблеми економіки та менеджменту* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 19–20 травня 2017 р.). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2017. Ч. 2. С. 42–46. (0,3 друк. арк.)
16. Бура В. І. Європейський досвід регулювання та нагляду за системно важливими банками. *Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24–25 листопада 2017 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова економіка», 2017. С. 83–86. (0,2 друк. арк.)
17. Бура В. І. Особливості нагляду за системно важливими банками. *Актуальні проблеми економіки та менеджменту* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 16–17 лютого 2018 р.). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2017. С. 80–84. (0,3 друк. арк.)
18. Бура В. І. Комбінована модель регулювання системно важливих банків. *Модернізація фінансово-кредитної системи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 березня 2018 р.). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 10–12. (0,2 друк. арк.)
19. Бура В. І. Аналіз бізнес-моделей банків як інструмент банківського нагляду. *Фінансова система України в умовах економічних перетворень* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 квітня 2018 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 148–150. (0,2 друк. арк.)

АНОТАЦІЯ

Бура В. І. Регулювання та нагляд за системно важливими банками. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Київський національний торговельно-економічний університет, Київ, 2019.

Розкрито сутність системно важливих банків з огляду на причини, передумови та наслідки. Визначено сутнісне розуміння понять «регулювання діяльності системно важливих банків» та «нагляд за системно важливими банками» з точки зору інтегрального ризикоорієнтованого підходу. Розширено класифікацію системно важливих банків завдяки введенню нової ознаки – поточності, відповідно до якої запропоновано види системно важливих банків: визнані наглядовим органом як фактичні та потенційні.

Поглиблено положення щодо регулювання та нагляду за системно важливими банками за рахунок гармонійного поєднання ризикоорієнтованого регулювання і нагляду з антимонопольним регулюванням, яке посилює вимоги до визнання становища банку на ринку монопольним та активізує конкуренцію між банками.

Удосконалено методику ідентифікації системно важливих банків з урахуванням рекомендацій Базельського комітету та особливостей функціонування національного банківського ринку. Розроблено структуру та сутнісне наповнення плану відновлення діяльності цих банків. Обґрунтовано комплекс заходів щодо врегулювання проблемної діяльності системно важливих банків без залучення коштів державного бюджету.

Удосконалено методичні засади кластеризації банків за бізнес-моделями, виокремлено основні її типи. Розроблено концептуальні засади наглядової поведінки центрального банку, впровадження яких відносно системно важливих банків сприятиме поглибленню аналізу життєздатності їх бізнес-моделей та прийняттю дієвих превентивних регулятивних дій, спрямованих на недопущення банкрутства цих банків.

Ключові слова: системно важливий банк, банківське регулювання, банківський нагляд, кластеризація банків, ідентифікація банків.

ANNOTATION

Bura V. I. Regulation and supervision of systemically important banks. – Manuscript.

The thesis submitted in fulfilment of the requirements for an academic degree of candidate in economics sciences in the specialty 08.00.08 – money, finance and credit. – Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, 2019.

The essence of systemically important banks in view of reasons, conditions and consequences has been disclosed. The understanding of concepts of 'regulating systemically important banks' and 'supervision of systemically important banks' in terms of integrated risk-based approach has been defined. The classification of systemically important banks by introducing a new feature 'the current' has been expanded. According to this feature actual and potential systemically important banks has been defined.

The clause about regulation and supervision of systemically important banks by harmonious combination of risk-based regulation and supervision with anti-monopoly regulation has been deepened. This view intensifies the requirements to recognizing a position of some bank on market as monopolistic and reinforces a competition between banks.

The methods of identifying of systemically important banks, taking into account the recommendations of the Basel Committee and specialty functioning national banking market, has been improved. The structure and the content of the recovery plan of these banks has been developed. The substantiated complex of measures for the settlement of problem activity of systemically important banks without involvement of state budget funds has been justified.

The methodological foundations of clustering of the business models of banks have been improved, the main types have been defined. The conceptual bases of supervisory behavior of the central bank have been developed. The introduction of these substantiation will help to deepen their business model viability analysis and to improve the effective preventive regulatory actions aimed at preventing the bankruptcy of systemically important banks.

Keywords: systemically important bank, banking regulation, banking supervision, clustering of banks, identification of banks.

БУРА ВІТАЛІНА ІГОРІВНА

**РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯД ЗА СИСТЕМНО ВАЖЛИВИМИ
БАНКАМИ**

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. 173.

Видавець і виготовлювач

Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ, Україна, 02156